

Marek Olędzki

FIBULE Z CMENTARZYSKA KULTURY PRZEWORSKIEJ
W WÓLCIE DOMANIOWSKIEJ KOŁO RADOMIA

Cmentarzysko kultury przeworskiej w Wólce Domaniowskiej, gm. Przytyk (stan. 6a) zostało całkowicie przebadane przez autora niniejszej pracy w latach 1989–1991. Na obiekcie odkryto 108 ciałopalnych pochówków jamowych i popielnicowych (rys. 1, 2), z wyraźną przewagą tych pierwszych (99 : 9). Nekropolia tworzyła jeden zespół z oddaloną od niej o kilkadziesiąt metrów osadą (rys. 1), badaną również wykopaliskowo, ale – z powodu braku funduszy – jedynie fragmentarycznie¹.

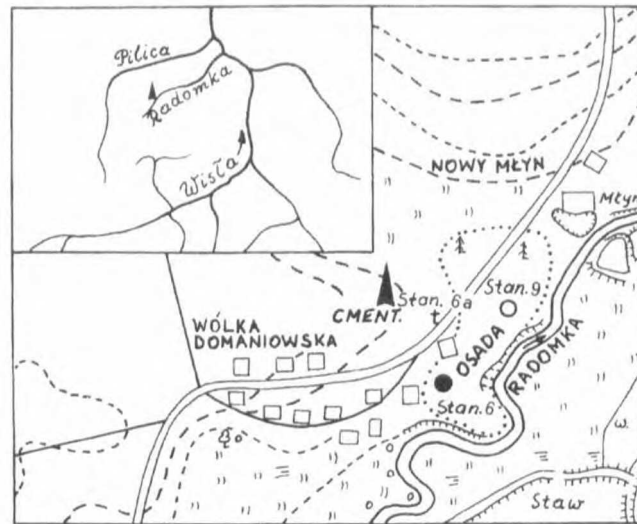
Spośród odkrytych na cmentarzysku zabytków szczególnie obfity i typologicznie najbardziej zróżnicowany zbiór stanowią fibule. One też najdokładniej datują zarówno poszczególne groby, jak i cały obiekt. Zawierają ponadto cenne informacje dotyczące szczegółowej kwalifikacji kulturowej stanowiska, odczytywanej poprzez analizę formalną konkretnych egzemplarzy; ujawniającą zwykle ich pochodzenie z wszelkimi tego faktu implikacjami. Powyższe przesłanki upoważniają – jak wolno sądzić – do osobnego, monograficznego potraktowania wzmiankowanej kategorii zabytków, tym bardziej, iż publikacja całości materiałów pochodzących z Wólki Domaniowskiej natrafia obecnie na poważne trudności.

Ogółem z cmentarzyska pochodzi 29 fibul (całych i fragmentów), należących do 15 typów. Najliczniejsze (11 szt.), a zarazem najstarsze są zapinki odmiany M według J. Kostrzewskiego², które odkryto w 10 pochówkach; groby: 10³, 34 (tabl. I, 11), 37 (tabl. I, 6), 38 (tabl. I, 10), 44 (tabl. I, 3),

¹ Osadę badali: dr L. Wojda i mgr L. Wiewióra (prace na stan. 9) oraz dr Z. Lechowicz (na stan. 6). Dokumentacja i materiały z badań znajdują się w archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Radomiu.

² J. Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Leipzig-Würzburg 1919, s. 36, ryc. 23.

³ Zabytek był silnie skorodowany i uległ całkowitemu zniszczeniu podczas eksploracji.

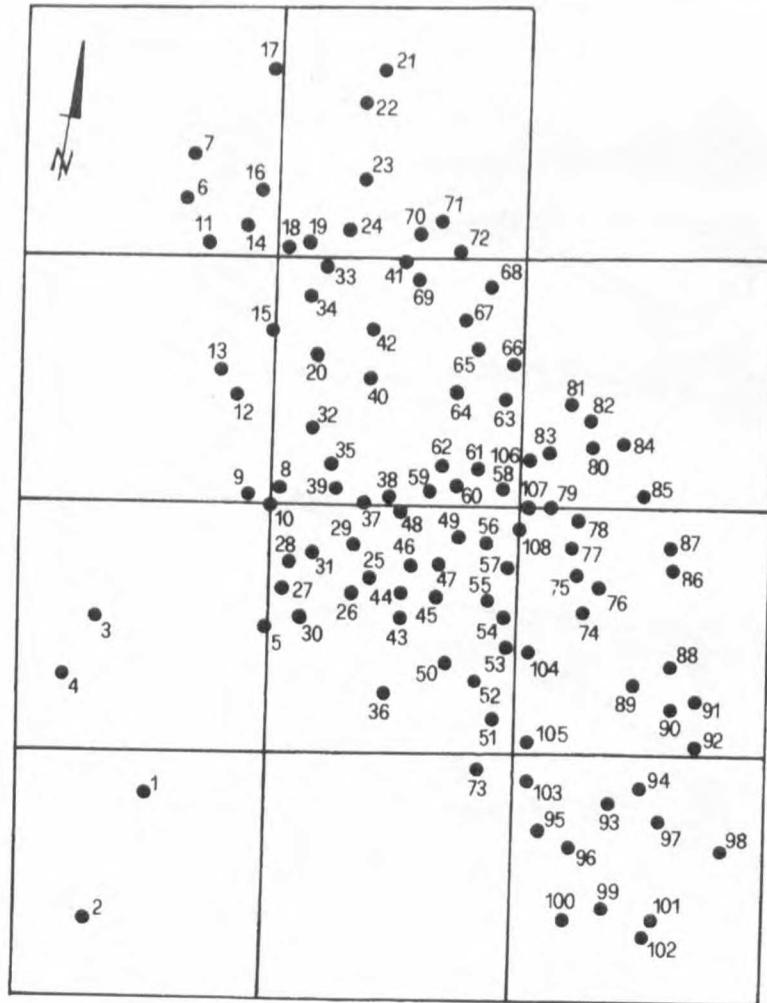
Rys. 1. Lokalizacja cmentarzyska w Wólce Domaniowskiej, gm. Przytyk

45 – dwa egzemplarze (tabl. I, 1, 2), 51 (tabl. I, 4), 84 (tabl. I, 8), 93 (tabl. I, 9) i 97 (tabl. I, 12). Zapinki te, wykonywane z żelaza, mają wygięty, drucikowaty kabłąk oraz krótką, najczęściej czterozwojową, sprężynkę z górną cięciwą. Pochewka szpili jest albo pełna, albo ażurowa w postaci trapezowatej ramki, bez wyjątku bardzo niska. Drobne różnice między poszczególnymi zapinkami polegają także na obecności lub braku guzka na kabłąku. Nie wydaje się jednak, żeby te niewielkie odmienności formalne miały jakiegokolwiek konsekwencje natury chronologicznej⁴. Przeciwno nim świadczy np. skład inwentarza grobu 45, zawierającego dwie różne zapinki typu M (tabl. I, 1, 2). Analizę wymienionych fibul przeprowadziła ostatnio T. Dąbrowska, zdaniem której zapinki te stanowią formę przewodnią fazy A₂/A₃ i starszej części fazy A₃, przy czym niektóre z nich mogą się jeszcze przeżywać do końca fazy A₃; wynika to m. in. z ich korelacji z fibulami odmiany N⁵.

Do grupy fibul z wygiętym kabłąkiem, czyli tzw. *geschweifste*, należy także zaliczyć dwa fragmentarycznie zachowane egzemplarze znalezione luźno (tabl. I, 7, 5). O pierwszym z nich niewiele można powiedzieć z powodu niekompletnego stanu zachowania. Egzemplarz ten, wykonany z brązu,

⁴ Por. T. Dąbrowska, *Wczesne fazy kultury przeworskiej*, Warszawa 1988, s. 35 i n., s. 46.

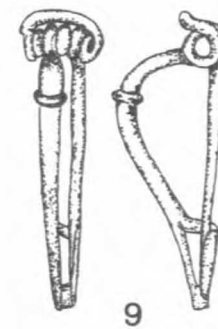
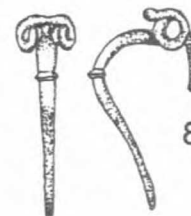
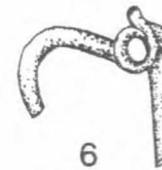
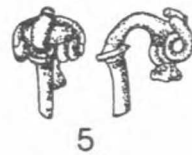
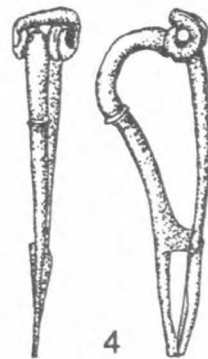
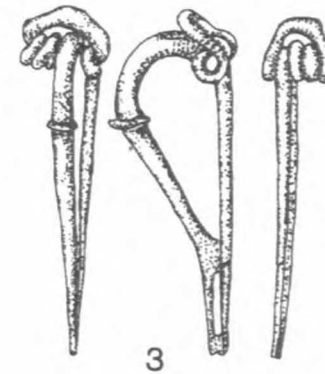
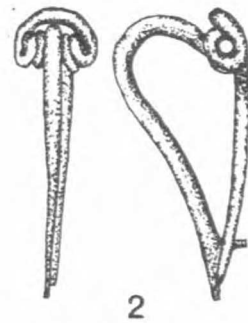
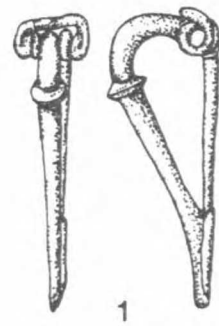
⁵ Tamże, s. 35 i n., s. 44, zestawienie 2.

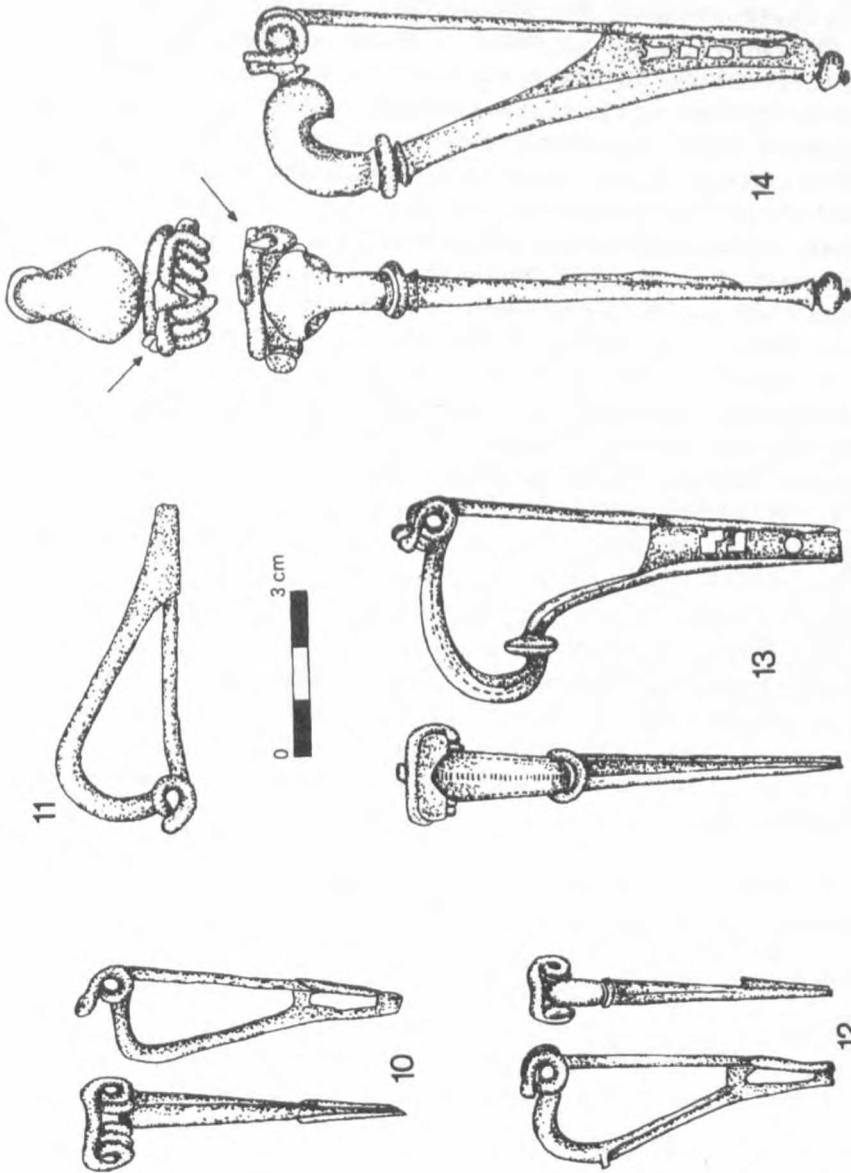

Rys. 2. Planigraphia pochówków na cmentarzysku w Wólce Domaniowskiej

Wólka Domaniowska, stan. 6a

1, 2 – grób 45; 3 – grób 44; 4 – grób 51; 5, 7 – znaleziska luźne; 6 – grób 37; 8 – grób 84; 9 – grób 93; 10 – grób 38; 11 – grób 34; 12 – grób 97;
13 – grób 57; 14 – grób 106

charakteryzuje się silnie wygiętym drucikowatym kabłąkiem i krótką sprężynką, która najprawdopodobniej posiadała pierwotnie górną cięciwę (tabl. I, 7). Wymienione cechy sugerują zaliczenie omawianej fibuli do odmiany M, z tym, iż – jak wcześniej zasygnalizowano – przeworskie zapinki tej odmiany zawsze wykonywano z żelaza, z brązu natomiast wytwarzano je na terenach zachodniogermańskich i celtyckich⁶. Nie jest więc wykluczone, że okaz ten wywodzi się właśnie z któregoś z wymienionych obszarów. Druga z zapinek (tabl. I, 5), również brązowa, dostarcza – mimo uszkodzeń – bardziej czytelnego obrazu konstrukcji. Fibula ma drucikowaty, silnie wygięty kabłąk ozdobiony pierścieniowatym guzkiem. Zakończenie kabłąka (tzw. główka) zostało rozklepane w taki sposób, że uzyskało formę niewielkiej płytki oporowej dla sprężynki. Sprężynka posiada górną cięciwę przytrzymywaną przez haczyk. Konstrukcja i forma okazu pozwalają uznać go za wariant odmiany O według J. Kostrzewskiego⁷; postać „klasyczną” odmiany O wyróżnia bowiem dolne umieszczenie cięciwy. W zespołach kultury przeworskiej odmiana O, potraktowana jako całość, datowana jest na schyłek fazy A₃ młodszego okresu przedrzymskiego⁸.

Derywatem odmiany O jest interesująca fibula brązowa odkryta w grobie 57 (tabl. I, 13); ma ona wysoko wygięty taśmowaty kabłąk, płytkę oporową dla sprężynki oraz ozdobną, ażurową pochewkę na szpilę. Na przejściu kabłąka w klinowatą nóżkę znajduje się dyskooidalny guzek. Cięciwa sprężynki, pozostająca w górnym położeniu, przytrzymywana jest przez mały, taśmowaty haczyk. Dotychczas najwięcej uwagi poświęciła tego rodzaju zapinkom K. Motyková-Šneidrová, która wyodrębniła je w oddzielną grupę, określając zarazem jej chronologię⁹. Z ustaleń autorki wynika, że ich kolebką są markomańskie Czechy, skąd pochodzi zdecydowana większość znalezisk (10 egzemplarzy). Z terenów przeworskich (razem z egzemplarzem z Wólki Domaniowskiej) znane są cztery takie zapinki; ponadto jedną odkryto na obszarze kultury oksywskiej¹⁰. W przedstawionym obrazie rozprzestrzenienia wyraźnie zaznacza się kierunek wiodący z południa na północ. K. Motyková-Šneidrová umieszcza omawiane fibule w wyróżnionym przez siebie

⁶ Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur...*, s. 36 i n.

⁷ Tamże, s. 39, ryc. 25.

⁸ Dąbrowska, *Wczesne fazy...*, s. 46.

⁹ K. Motyková-Šneidrová, *Zur Chronologie der ältesten römischen Kaiserzeit in Böhmen*, „Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte” 1965, t. 5, s. 111, tabl. 27 : 9, 10; 40 : 13.

¹⁰ Znaleziska tych fibul z ziem polskich rejestruje J. Wielowiejski, *Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi*, Wrocław 1970, s. 40; do podanych przez niego przykładów należy dołączyć zapinkę z Gledzianówka, grób 51/1934 (E. Kaszewska, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Gledzianówku (st. 1)*, woj. plockie, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1977, Ser. archeologiczna, t. 24, s. 83, 123, tabl. XXXVI, 1).

pierwszym odcinku (I) fazy B₁ w Czechach¹¹, co na gruncie kultury przeworskiej odpowiada słabo uchwytnemu, przejściowemu stadium A₃/B₁¹². Warto także wspomnieć o relacjach między formami aktualnie rozpatrywanymi, a nieco od nich młodszymi, zapinkami typu A.67, stanowiącymi podstawowy wyznacznik absolutnego datowania początków okresu rzymskiego w Europie środkowej i północnej. W aspekcie typologicznym pierwsze z wymienionych są prototypami drugich¹³, natomiast w znaczeniu chronologicznym oba typy formują dwa różne, choć częściowo zazębiające się, horyzonty czasowe. Czytelnych przykładów tego zjawiska dostarczają inwentarze grobów grupy Dobřichov-Pičhora¹⁴.

Wspomniany typ A.67 jest także reprezentowany na cmentarzysku w Wólce Domaniewskiej. Z grobu 106 pochodzi jeden, w całości zachowany, brązowy okaz tego typu (tabl. I, 14) oraz główka i okruchy pochewki drugiego. Egzemplarz dobrze zachowany odznacza się okazałymi rozmiarami (np. jego długość wynosi 11 cm) i starannym wykonaniem. Charakteryzuje go ażurowa pochewka na szpilę oraz duża, obła główka zespolona z płytką oporową dla sprężynki. Cięciwę sprężynki przytrzymuje trójkątnie rozszerzony, płaski haczyk. Kabłąk fibuli zaopatrzone w średniej wielkości talerzykowaty grzebyk, a zakończenie nóżki w niewielki guzek w kształcie spłaszczonej kuli. Zapinka nosi ponadto ślady reperacji widoczne na jednym z ramion sprężynki (miejsce reperacji oznaczono na rysunku strzałką). Zniszczeniu (odłamaniu) uległ skrajny zwój sprężynki, w związku z czym wywiercono otworek w płytce oporowej, umieszczając w nim koniec złamanego drutu, przez co go skutecznie unieruchomiono. W konsekwencji sprężynka mogła funkcjonować nadal. Żeby dodatkowo wzmocnić całość konstrukcji, wprowadzono w sprężynkę żelazną ośkę, rozklepując ją na zakończeniach.

Fibule A.67 oraz pochodne od nich formy A.68 (o których powiemy niżej) określane są wspólnym mianem wczesnych zapinek silnie profilowanych i stały się przedmiotem szczególnego zainteresowania wielu autorów¹⁵,

¹¹ Daty absolutne dla tego odcinka czasu (10/9 r. p.n.e. – 6 r. n.e.) są określone przez wydarzenia historyczne; pierwsza to przybycie Markomanów do Czech, druga – zawarcie pokoju przez Marboda z Rzymianami (M otyková-Šneidrová, *Zur Chronologie...*, s. 169, 172).

¹² K. Godłowski, *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław 1985, s. 41.

¹³ G. Kossack, *Frühe römische Fibeln aus dem Alpenvorland und ihre Bedeutung für die germanischen Kulturverhältnisse*, [w:] *Aus Bayerns Frühzeit*, München 1962, s. 131; Wielowiejski, *Kontakty...*, s. 40.

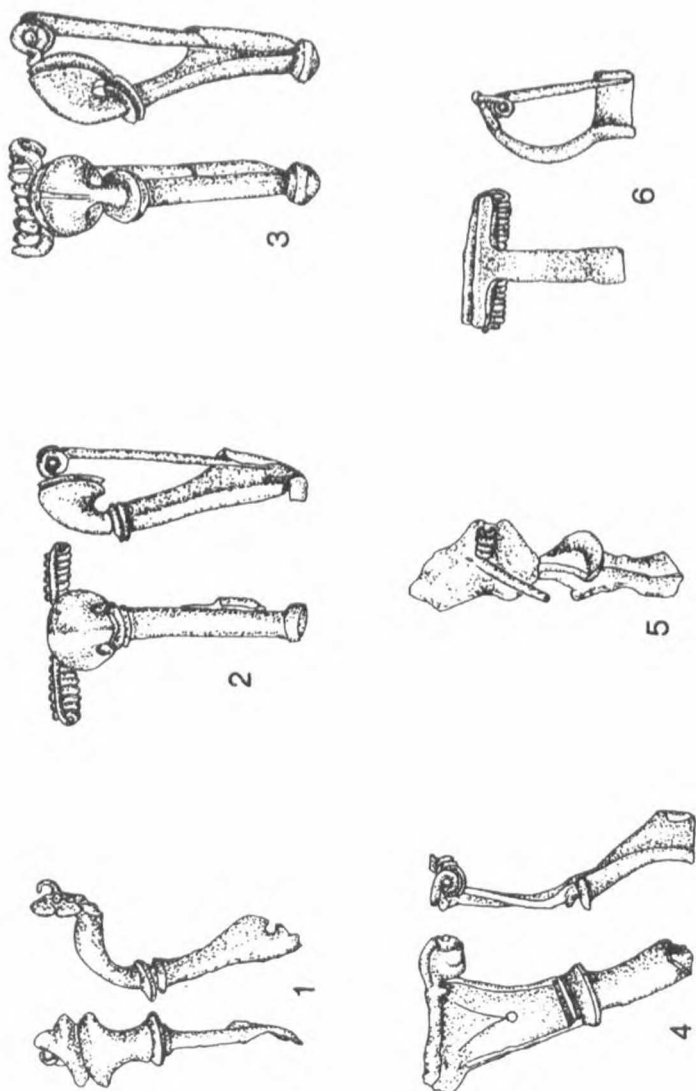
¹⁴ Kossack, *Frühe römische Fibeln...*, s. 133; tam też starsza literatura.

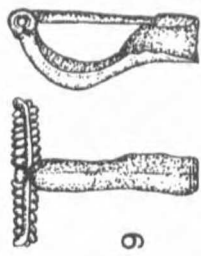
¹⁵ H. Preidel, *Die absolute Chronologie der germanischen Fibeln der frührömischen Kaiserzeit*, „Mannus” 1928, Bd. 20, s. 93; H. J. Hundt, *Ein Urnengrab von Kemnitz, Kr. Postdam-Land, und ein Exkurs über die reich profilierten kaiserzeitlichen Fibeln*, „Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte” 1964, Bd. 16, s. 173 i n.; T. Liana, *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne” 1970, t. 35, s. 441 i n.; I. Peškař, *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praha 1972, s. 78 i n.

Tablica II

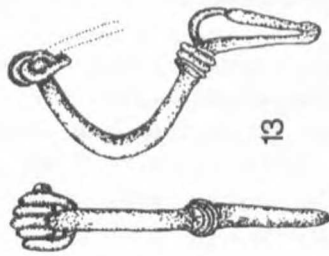
Wólka Domaniewska, stan. 6a

1 - grób 12; 2 - grób 22; 3 - grób 66; 4, 7 - grób 40; 5, 6 - grób 33; 8 - grób 54; 9 - grób 50; 10 - grób 75; 11, 12 - znaleziska luźne; 13 - grób 101

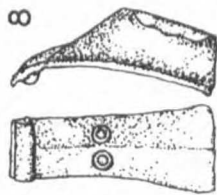

9

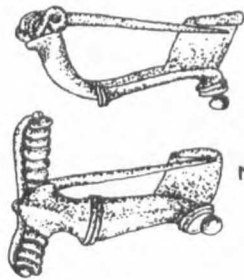
13

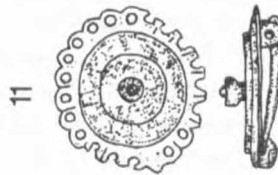
8

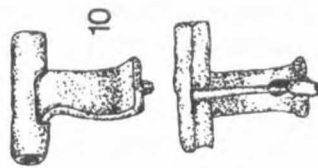
12

7

11

10

w tym zwłaszcza G. Kossacka, który poświęcił im osobne opracowanie¹⁶. Badacz ten wywodzi egzemplarze typu A.67 z prowincji naddunajskich (Noricum i Pannonii), skąd następnie, w postaci importu, napływały na tereny północne. Przy czym, ich główna masa trafiła na wschodnie obszary środkowoeuropejskiego *Barbaricum*, podczas gdy do zachodnich – dotarły tylko pojedyncze okazy.

Największa koncentracja znalezisk została odnotowana na terytorium markomańskich Czech, gdzie zarejestrowano¹⁷ ich około 50. Okoliczność ta dała podstawę stwierdzeniu B. Svobody¹⁸, iż markomańskie Czechy nie tylko odgrywały rolę dystrybutora omawianych zapinek, ale także stanowiły miejsce ich produkcji. Dla poparcia swojej tezy autor odwołuje się do niewielkich, ale istotnych różnic formalnych między okazami prowincjonalnorzymskimi a ich odpowiednikami z Kotliny Czeskiej. Odmienności te polegają na nieco innym ukształtowaniu główki; typy prowincjonalnorzymskie mają główkę bardziej płaską, zaś markomańskie, jak to trafnie określa autor – workowatą. Przyjmując te ustalenia należy odnotować, iż forma główki fibul A.67 z Wólki Domaniowskiej wskazywałaby na proveniencję markomańską.

W ujęciu chronologii relatywnej rozpatrywane zapinki należą do przewodnich form drugiego odcinka (II) fazy B₁ w Czechach (lata około 6–19 n.e.), którego odpowiednikiem w periodyzacji kultury przeworskiej jest podfaza B_{1a}. Datowanie bezwzględne fibul A.67 wynika z ich obecności w osiedlach rzymskich (głównie obozach wojskowych), spośród których najlepszego spektrum dostarczyło bawarskie Kempten (dawniej Cambodunum), gdzie omawiane fibule znalazły się w pierwszej warstwie osadniczej, której *terminus ad quem* stanowi 23 r. n.e.¹⁹ Najstarsze znaleziska, datowane mniej więcej na przełom er, pochodzą z Oberhausen i Magdalensbergu²⁰.

Następnym przykładem form silnie profilowanych, typologicznie bardziej rozwiniętych od poprzednio omówionych, jest brązowa fibula typu A.68, odkryta w grobie 12 (tabl. II, 1). Niestety, jest źle zachowana, głównie na skutek przepalenia. Zapinka jest całkowicie pozbawiona mechanizmu sprężynki; pozostał jedynie haczyk do przytrzymywania cięciwy i odkształcona płytka oporowa. Częściowo odłamana jest także pochewka na szpilę, która, jak można się zorientować, miała pierwotnie dwa koliste otworki. Stosunkowo najlepiej zachował się kabłąk o charakterystycznej dla fibul A.68 spłaszczonej, romboidalnej główce. G. Kossack wywodzi okazy typu A.68 z Noricum, gdzie, jego zdaniem, doszło do przekształcenia się typu A.67 w jego derywat

¹⁶ Kossack, *Frühe römische Fibeln...*, s. 125–137.

¹⁷ Wielowiejski, *Kontakty...*, s. 40, tab. V.

¹⁸ B. Svoboda, *Čechy a římské Imperium*, Praha 1948, s. 50 i n.

¹⁹ Kossack, *Frühe römische Fibeln...*, s. 126.

²⁰ Tamże, s. 128 i n., s. 131.

– typ A.68. Transformacja ta miała nastąpić w późnych latach panowania Tyberiusza²¹. Datowanie bezwzględne zapinek A.68 ma równie solidne podstawy jak chronologia form A.67. W Kempton wystąpiły w drugiej i trzeciej warstwie osadniczej, których datowanie obejmuje okres od początków panowania Klaudiusza do czasów wszesnoflawijskich. Na obszarze kultury przeworskiej zapinki te stanowią formę przewodnią podfazy B_{1b}, przy czym najmłodsze egzemplarze przeżywają się jeszcze w podfazie B_{1c}²². O tym, że w tej ostatniej należą do rzadkości świadczy pośrednio znikoma liczba przypadków korelacji z fibulami trąbkowatymi odmiany I według T. Liany²³.

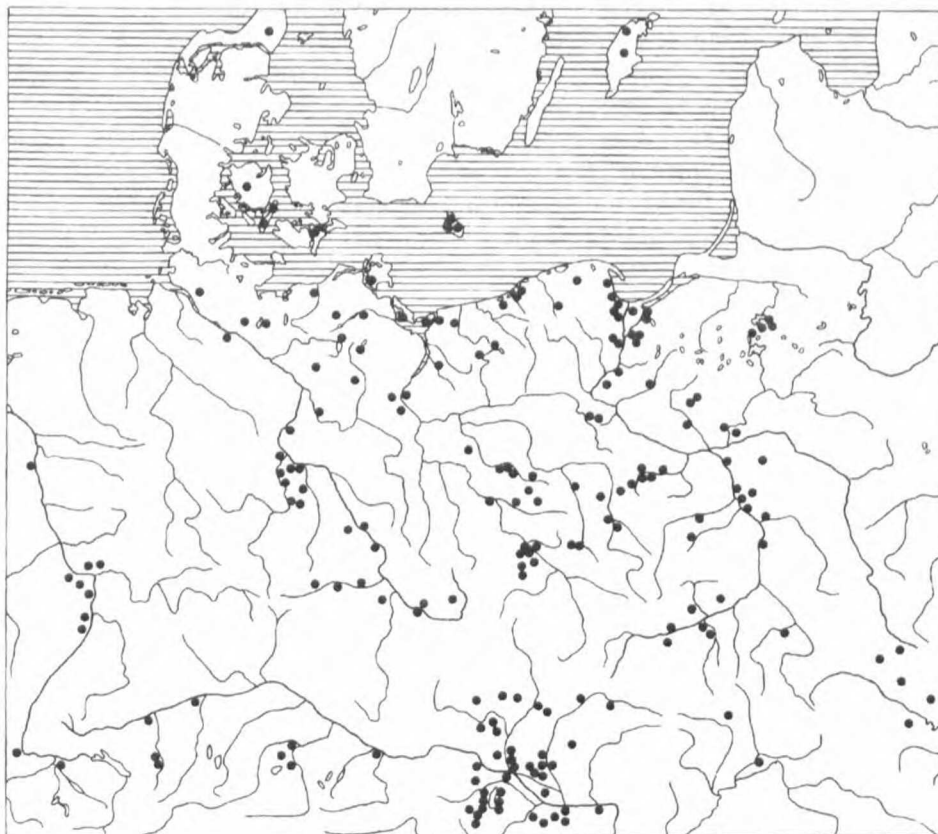
Egzemplarze typu A.68 są często spotykane zarówno w rzymskich prowincjach naddunajskich, jak i na terenach niemal całego środkowo-europejskiego *Barbaricum* (rys. 3). Pewien wyjątek stanowią tu tylko obszary Germanów reńsko-wezerskich, gdzie nie ma tego rodzaju znalezisk. Szczególnie natomiast obficie występują w obrębie kultury przeworskiej i wielbarskiej. Ta sytuacja, zwłaszcza odnośnie do kultury przeworskiej, skłoniła T. Lianę do sformułowania tezy o miejscowej produkcji fibul A.68²⁴. Dodatkowym argumentem, który o tym świadczy, są – zdaniem autorki – duże różnice w ukształtowaniu poszczególnych okazów typu A.68 z naszych ziem (T. Liana mówi głównie o kulturze przeworskiej, będącej zasadniczym tematem jej rozprawy). Trudno jest się zgodzić z tym argumentem, fibule A.68 bowiem zdają się być produktem bardziej standardowym niż wiele innych typów zapinek, wytwarzanych na ziemiach polskich. Poza tym, znacznie ważniejsze kryterium w omawianej kwestii stanowi rezultat porównania egzemplarzy A.68 z terenów rzymskich z ich odpowiednikami z obszaru *Barbaricum*. W istocie, zapinki z prowincji (oraz będących pod ich wpływem terenów markomańsko-kwadzkich) wyróżniają szereg cech im tylko właściwych. Na przykład ich pochewka na szpilę bywa częściej prostokątna niż trapezowata, główka jest bardziej płaska i zarazem silniej na końcu rozszerzona, a ponadto ma ona zwykle przekrój wielokątny (jest bowiem facetowana), podczas gdy główki okazów spotykanych na północy mają przekrój regularnie półkolisty. Wymowa przytoczonych faktów wydaje się dość jednoznaczna, aczkolwiek ostatecznej odpowiedzi na pytanie, czy występujące na naszych ziemiach fibule A.68 są produktem miejscowym, czy też stanowią import, będzie można udzielić dopiero po przeprowadzeniu szeroko zakrojonych i komparatywnych badań metalograficznych. Ponieważ jednak norycko-pannońska geniza omawianych fibul jest niewątpliwa, to trzeba przyjąć, że na samym

²¹ Tamże, s. 130 i n.

²² Godłowski, *Przemiany...*, s. 41 i n.

²³ Liana, *Chronologia...*, zestawienia II i IV.

²⁴ Tamże, s. 441.

Rys. 3. Rozprzestrzenienie fibul typu A. 68 (Uwaga: większość znalezisk z Noricum i Pannonii znajduje się poza zasięgiem mapy – patrz: Almgren, *Studien...*, mapa 1; Patek, *Verbreitung...*, s. 283, mapa)

początku pojawienia się form A.68 w prowincjach jakaś ich część musiała być wyeksportowana na północ, dostarczając tym samym niezbędnych wzorów do naśladowania tamtejszym producentom²⁵.

²⁵ Dotyczy to zapewne wariantów pośrednich – A.67/68 z prostokątnymi otworkami w pochewce, a także najprawdopodobniej wczesnych typów A.68, których ażur w pochewce utworzony jest przez kilka otworków prostokątnych i jeden kolisty. Świadomie pomijam tu, sugerowaną w literaturze (O. Almgren, *Studien über nordeuropäischen Fibelformen*, Leipzig 1923, s. 36; Wielowiejski, *Kontakty...*, s. 41), kwestię podziału fibul typu A.68 na okazy starsze z trzema dziurkami w pochewce i młodsze – z dwiema. Powyższe ujęcie jest rezultatem wyłącznego przyjęcia kryteriów ewolucyjno-typologicznych i nie znajduje dotychczas oparcia w analizie chronologicznej.

Interesujący jest także fakt, że okres występowania zapinek typu A.68 na obszarze *Barbaricum* nie jest bynajmniej dłuższy od okresu ich występowania w prowincjach. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, iż zapinki A.68 rozwijały się dłużej na terenach rzymskich, który to wniosek popiera okoliczność, że właśnie tam doczekały się one swej typologicznej kontynuacji w postaci dwuczęściowej formy z pełną pochewką, czyli typu A.69. Typ ten bardzo rzadko pojawia się w *Barbaricum*, natomiast licznie występuje na terytorium rzymskim, zwłaszcza w obozach wojskowych (np. w Kempten zarejestrowano go w czwartej warstwie osadniczej, tj. po 80 r.).

W grobach 22 (tabl. II, 2) i 66 (tabl. II, 3) odkryto zapinki trąbkowate, określane jako odmiana 1 według T. Liany²⁶. Oba okazy wykonano z żelaza, co jest cechą typową tej odmiany. Zapinki wyróżniają się masywnymi i stosunkowo mało foremnymi główkami, które w partii największego rozszerzenia posiadają dookolny żłobek. Identyczny znajduje się także na obwodzie grzebyków umieszczonych na przejściu kabłąka w nóżkę. Owe rowki, jak pokazują analogie, były pierwotnie owinięte srebrnym drucikiem²⁷. Cechą charakterystyczną każdej z zapinek jest ponadto wydłużona nóżka, zakończona guzkiem, oraz niska, trapezowata pochewka na szpilę. Fibule trąbkowate odmiany 1, będące typowym, lokalnym produktem przeworskim, stanowią jeden z głównych wyznaczników podfazy B_{1c}²⁸.

Kolejną formą, w porządku chronologicznym, jest fragment brązowej fibuli oczkowatej z grobu 54 (tabl. II, 8). Z zapinki zachowała się jedynie nóżka, której powierzchnię ozdabia para wystemplowanych, podwójnych kółek („oczek”). Pomimo fragmentarycznego stanu zachowania okazu, możliwe jest ustalenie jego typu. Fakt umieszczenia oczek na nóżce pozwala na zaliczenie zapinki do egzemplarzy oczkowatych tzw. serii pruskiej²⁹. Fibule tej serii, choć dość liczne na obszarze kultury przeworskiej, występują przede wszystkim na terenach wielbarskich, gdzie koncentrują się głównie nad dolną Wisłą. Przyjmuje się, że na obszarach obu wymienionych kultur są zabytkami przewodnimi dla podfazy B_{2a}, chociaż odnotowano także sporadyczne przypadki ich przeżywania się w okresach późniejszych³⁰.

²⁶ Liana, *Chronologia...*, s. 442 i n.

²⁷ Zjawisko to występuje przede wszystkim u typologicznie bardziej rozwiniętych fibul trąbkowatych odmiany 2 – np. M. Olędzki, G. Teske, *Nowe materiały kultury przeworskiej z cmentarzyska w miejscowości Kurza, woj. kaliskie*, „Wiadomości Archeologiczne” 1983, t. 48, s. 85; tam starsza literatura.

²⁸ Godłowski, *Przemiany...* s. 41.

²⁹ Almgren, *Studien...*, s. 29–32, tabl. III, 57–61; R. Janką, *Fibule typu oczkowatego w Europie środkowej ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich*, „Materiały Starożytne” 1964, t. 10, s. 62–71.

³⁰ R. Wołągiewicz, *Zagadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wielbarskiej*, *Studia Archaeologica Pomeranica*, Koszalin 1974, s. 134; K. Godłowski, *Materiały do poznania*

Nieco młodsze od nich są fibule kapturkowe typu A.38–39, reprezentowane na cmentarzysku przez dwa egzemplarze. Pierwszy z nich, względnie dobrze zachowany, pochodzi z grobu 40 (tabl. II, 4), drugi – całkiem zniszczony (stopiony) – znaleziono w grobie 33 (tabl. II, 5). Okaz lepiej zachowany dostarcza przykładu „klasycznego” rozwiązania konstrukcyjnego³¹, tj. nie posiada żadnych „odchyleń” wariantowych, które w obrębie form typu A.38–39 trafiają się nader często, zwłaszcza na wschodnich obszarach kultury przeworskiej³². Zapinka jest wieloczęściowa (tabl. II, 4), złożona z korpusu i mechanizmu sprężynki, połączonych ze sobą dzięki umieszczeniu cięciwy w rurkowej osłonie oraz zagięciu kapturków na oba końce sprężynki. Mimo częściowego nadtopienia, powierzchnia kabłąka zachowała ślad ornamentu w postaci rytych linii przykrawędnych oraz wykonanej tą samą techniką figury V-kształtnej, zakończonej małym kółeczkiem („oczkiem”). O drugim, zniszczonym, okazie z grobu 33 niewiele można powiedzieć, poza tym, że przed stopieniem prezentował on zapewne taką samą formę i konstrukcję jak egzemplarz omówiony wyżej. Fibule typu A.38–39 są szeroko rozprzestrzenione (rys. 4) w granicach środkowoeuropejskiego *Barbaricum*, nie są zaś spotykane na terytoriach rzymskich³³. Najobficiej występują w wielbarskim kręgu kulturowym³⁴; w następnej kolejności, pod względem zanotowanych odkryć, znajduje się kultura przeworska; sporej liczby znalezisk dostarczyły także wyspy duńskie. Trafiają się również na terenach należących do zachodnich Germanów, ale w dużym rozproszeniu i w postaci form lokalnych³⁵. W obrębie kultury przeworskiej koncentrują się głównie na Mazowszu, skąd znane są ich miejscowe odmiany, w tym często spotykana odmiana z otworkiem w kabłąku³⁶. Analiza zespołów zwartych wykazuje, że typ A.38–39 pojawia się w kulturze przeworskiej u schyłku podfazy B_{2a}, stając się zabytkiem przewodnim w rozwiniętym stadium fazy B₂ tej kultury (= podfaza B_{2b}).

kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II), „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” 1977, t. 4, s. 12; A. Niewęglowski, *Mazowsze na przełomie er. Przemiany społeczno-demograficzne i gospodarcze*, Wrocław 1972, s. 26; T. Dąbrowska, A. Pozarzycka-Urbańska, *Wyniki badań na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kamieńczuku, woj. Ostrołęka*, „Sprawozdania Archeologiczne” 1978, t. 30, s. 165.

³¹ Almgren, *Studien...* s. 17 i n., tabl. II, 38, 39.

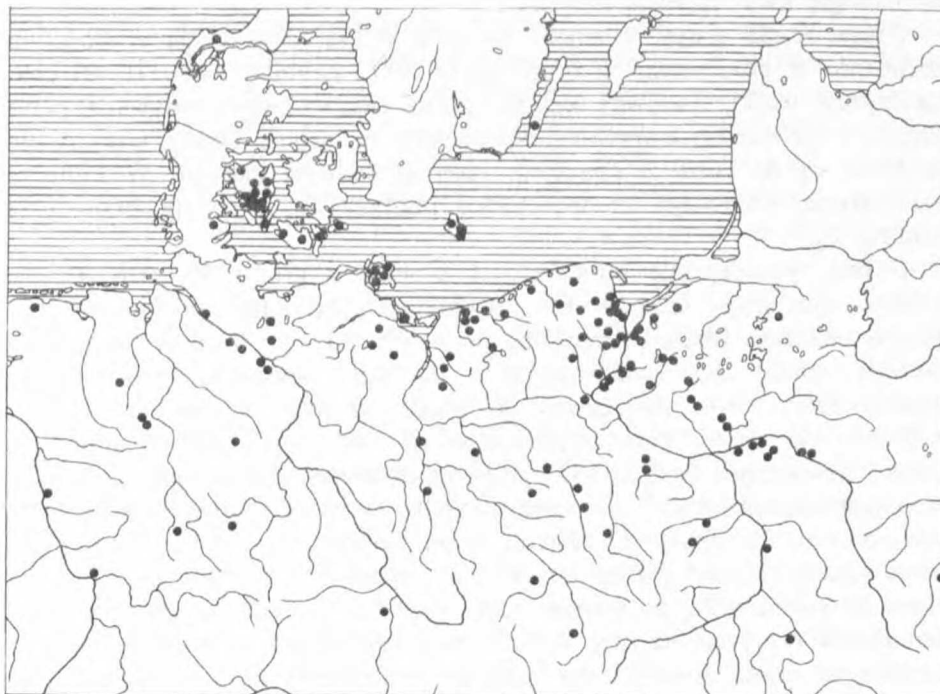
³² M. Olędzki, *Uwagi o niektórych odmianach fibul kapturkowych serii wschodniej, jako przyczynek do problematyki kwalifikacji kulturowej wschodnich obszarów kultury przeworskiej*, „Przegląd Archeologiczny” 1992, t. 40, s. 52 i n.

³³ R. v. Uslar, *Westgermanische Bodenfunde des ersten bis dritten Jahrhunderts nach Christus aus Mittel- und Westdeutschland*, „Germanische Denkmäler der Frühzeit” 1938, Bd. 3, s. 103, rys. 4.

³⁴ Poza właściwą kulturą wielbarską mam tu także na myśli grupę gustowską i skupienie pyrzyckie, tj. grupy kulturowe, które znajdowały się pod przemożnym wpływem stylistyki wielbarskiej.

³⁵ Olędzki, *Uwagi...*, s. 51 i n.

³⁶ Czyli odmiana A.38–39a – Olędzki, *Uwagi...*, s. 53 i n.

Rys. 4. Rozprzestrzenienie fibul typu A. 38-39 włącznie ze wszystkimi odmianami i wariantami

Mniej więcej na ten sam okres przypadają dwie, odkryte w Wólce Domaniowskiej, fibule żelazne grupy V według O. Almgrena. Pierwsza, znaleziona w grobie 33 (tabl. II, 6), jest przykładem tzw. typu leonowskiego³⁷, stanowiącego rodzimy, przeworski wariant zapinek serii 11 grupy V. Fibuła ma taśmowaty kabłąk przechodzący w płytowatą główkę, której górną krawędź uformowano w taki sposób, że tworzy osłonę na cięciwę (analogicznie jak u zapinek kapturkowych). Prostokątna pochewka na szpiłę jest stosunkowo wysoka. Zapinki leonowskie spotyka się głównie w zachodniej części kultury przeworskiej³⁸, zaś w partii wschodniej (zawiślańskiej) – tej kultury są niemal w ogóle nieobecne³⁹. K. Godłowski, który przeanalizował wszystkie

³⁷ R. J a m k a, *Materiały kultury przeworskiej z Leonowa, stanowisko II, pow. Łódź*, „Prace Archeologiczne” 1963, t. 5, s. 70 i n.

³⁸ Godłowski, *Materiały...*, s. 22 i n.; R. Kenk, *Studien zum Beginn der jüngeren römischen Kaiserzeit in der Przeworsk-Kultur*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission” 1977, Bd. 58, s. 437, rys. 39.

³⁹ Jedyne przykłady dostarcza znalezisko z Opoki, grób 88 – E. Szarek-Waszkowska, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w miejscowości Opoka, pow. Puławy*, „Studia i Materiały Lubelskie” 1971, t. 5, s. 107, tabl. 43, 5.

znane dotychczasowe zespoły z egzemplarzami typu Leonów, ustala ich chronologię na rozwiniętą fazę B₂⁴⁰.

Druga fibula grupy V należy do typu A.148; odkryto ją w bogatym pochówku wyposażonym w broń (grób 50)⁴¹. Zapinkę (tabl. II, 9) charakteryzuje wąski, masywny kabłąk, górna cięciwa przytrzymywana przez haczyk i niewysoka, trapezowata pochewka na szpilę. Okazy typu A.148 zaliczane są do form o szerokim, interregionalnym zasięgu. W kulturze przeworskiej pojawiają się u schyłku podfazy B_{2a} i trwają przez całą podfazę B_{2b}⁴².

Formą typologicznie młodszą jest zapinka z grobu 40 (tabl. II, 7), należąca do grupy okazów tzw. pochodnych od silnie profilowanych⁴³. Swoim kształtem fibula przypomina późne egzemplarze trąbkowate, ale ma zarazem szereg cech świadczących o bardziej zaawansowanym rozwoju typologicznym, np. spłaszczoną od spodu główkę czy bardzo wysoką pochewkę na szpilę. Zapinki pochodne od silnie profilowanych stanowią liczną i wewnętrznie zróżnicowaną grupę na obszarach *Barbaricum* i rzymskich prowincji naddunajskich⁴⁴. Do częstych znalezisk należą zwłaszcza w kulturze przeworskiej, występując przeważnie w jej wschodniej strefie⁴⁵. Szeroki jest także zakres chronologiczny omawianych egzemplarzy, gdyż obejmuje on okres od podfazy B_{2b} do starszej części fazy C₁ włącznie; w tym większość materiałów przypada na fazę B₂/C₁⁴⁶. Nasz egzemplarz, ze względu na jego korelację z typem A.38–39, ma zapewne stosunkowo wczesną chronologię, która najprawdopodobniej nie wykracza poza koniec rozwiniętej fazy B₂⁴⁷.

W grobie 75 (tabl. II, 10) znaleziono niewielką zapinkę żelazną, nie mającą bezpośredniego odpowiednika w typologii O. Almgrena, ale generalnie najbliższą okazom grupy V wymienionego podziału. Fibula posiada taśmowaty,

⁴⁰ Godłowski, *Materialy...*, s. 22 i n.; tenże, *Przemiany...*, s. 52 i n.

⁴¹ Grób zawierał m. in.: grot włóczni, grot oszczepu, nóż, nożyce i większą liczbę naczyń.

⁴² K. Godłowski, *Północni barbarzyńcy i wojny markomańskie w świetle archeologii*, „Scripta Archaeologica” 1982, t. 2, s. 62, 64.

⁴³ Liana, *Chronologia...*, s. 444.

⁴⁴ Tamże, s. 444 i n.; E. v. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien*, „Dissertationes Pannonicae II” 1942, Bd. 19, s. 94; M. Lamiová-Schmiedlová, *Spopy z doby rimskej na Slovensku*, „Studijné zvesti AÚ SAV” 1961, t. 5, s. 15 i n.; Peškař, *Fibeln...*, s. 79 i n.; A. K. Ambroz, *Fibuly juga jevropejskoj časti SSSR II v. d.n.e. – IV v. n.e.*, Moskva 1966, s. 38.

⁴⁵ T. Dąbrowska, *Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie wpływów rzymskich*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” 1973, t. 2, s. 156.

⁴⁶ Liana, *Chronologia...*, s. 444; Godłowski, *Północni barbarzyńcy...*, s. 64, rys. 5, 4.

⁴⁷ Fibule typu A. 38–39 nie bywają młodszymi od rozwiniętej fazy B₂. W późniejszym okresie, tj. w fazie B₂/C₁, okazy te zostają zastąpione przez ich derywat – typ A. 41, przy czym przekształcenie się typu A.38–39 w typ A.41 nastąpiło raczej pod koniec fazy B₂ niż na początku fazy B₂/C₁ (szerzej na ten temat patrz: Olędzki, *Uwagi...*, s. 59 i n., 62 i n.).

esowato wygięty kabłąk, przechodzący bezpośrednio w masywny cylinder, okrywający mechanizm sprężynki. Pochewka na szpilę jest dość wysoka, prostokątna. Na podstawie analogii można stwierdzić, iż opisana forma jest lokalnym wytworem warsztatów przeworskich, ograniczonym do stosunkowo wąskiego terytorium, które stanowi Kieleccyzna i południowo-zachodnie Mazowsze oraz przyległe do nich rejony środkowopolskie⁴⁸. Ustalenie chronologii rozpatrywanych zapinek następuje niejakie trudności, ponieważ aktualnie nie notuje się ich korelacji z dobrymi datownikami (tj. fibulami). Cechy typologiczne okazów (cylinder i wysoka pochewka) oraz ceramiczny kontekst zabytkowy, w jakim wystąpiły, wskazują na fazę B₂/C₁, choć nie jest wykluczone, że pojawiły się już w młodszym stadium fazy B₂. Za taką ewentualnością przemawiają m. in. podobieństwa konstrukcyjne i formalne do innych zapinek występujących w tym samym regionie, np. fibul odmiany A.41b z analogicznie uformowanym cylindrem⁴⁹, lub jeszcze bardziej podobnych form z płytką przy główce⁵⁰. Chronologia tych egzemplarzy (zwłaszcza odmiany A.41b) obejmuje bowiem nie tylko fazę B₂/C₁, ale również schyłek fazy B₂. Na koniec warto dodać, iż omówione fibule znajdują się w grupie elementów będących wyróżnikiem odrębności obszarów wschodniopreworskich w fazie B₂/C₁, tj. w okresie, kiedy kultura przeworska traci większość swych wschodnich terytoriów na rzecz kultury wielbarskiej. Indywidualny rys kulturowy, jaki znamionował te terytoria w fazie B₂, utrzymuje się wówczas na obszarach położonych wewnątrz łuku Wisły⁵¹, czyli tam, gdzie koncentrują się interesujące nas zapinki.

Cmentarzysko dostarczyło także interesującej fibuli brązowej, stanowiącej import prowincjonalnorzymski (tabl. II, 11). Jej znaczenie umniejsza, niestety, fakt, iż zabytek jest znaleziskiem luźnym. Zapinka należy do płytowych okazów emaliowanych grupy A według S. Thomas⁵², tj. okrągłych, o koncentrycznym układzie pól wypełnionych emalią. Emalia egzemplarza z Wólki Domaniewskiej ma barwę ciemnoniebieską, przechodzącą w granatową. Nie pokryte przez emalię obrzeża płytki, po części zniszczone, posiadają dookólną perforację w postaci małych, kolistych otworków. W centrum tarczki znajduje się ozdobny, profilowany guzek. Zapięcie ma konstrukcję zawiaskową,

⁴⁸ B. Bałke, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Brzeźcach, pow. Białobrzegi (stanowisko 2)*, „Wiadomości Archeologiczne” 1976, t. 41, s. 187; M. Olędzki, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Kucowie, gm. Kleszczów, woj. Piotrków Tryb. (stan. 7)*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 1985, Folia archeologica, z. 7, s. 108.

⁴⁹ Olędzki, *Uwagi...*, s. 62.

⁵⁰ T. Dąbrowska, *Nowe materiały z cmentarzyska w Starej Wsi, pow. Węgrów*, „Wiadomości Archeologiczne” 1972, t. 37, s. 486, 499, tabl. I, 3, 4; Bałke, *Cmentarzysko...*, s. 187, tabl. VII, 9.

⁵¹ Olędzki, *Uwagi...*, s. 63, przyp. 17.

⁵² S. Thomas, *Die provinzialrömischen Scheibefibeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, „Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte” 1966, t. 6, s. 126 i n.

co jest cechą charakterystyczną dla fibul *stricte* rzymskich. K. Exner⁵³ i S. Thomas⁵⁴ uważają omawiane zabytki za produkt warsztatów wschodniogalijskich, rozlokowanych głównie nad Renem. Stamtąd, ich zdaniem, okazy te, drogą pośrednią przez prowincje naddunajskie (Recję, Noricum i Pannonię) napływały na obszary w dorzeczu Wisły i Odry. Faktem potwierdzającym tę koncepcję jest duża liczba rozpatrywanych form spotykana w prowincjach naddunajskich oraz w strefie szeroko rozumianego przedpola limesu dunajskiego, tj. na ziemiach dzisiejszych Czech i Słowacji oraz w „sarmackiej” części Węgier⁵⁵. Również na terenach położonych na północ od pasma sudecko-karpackiego, fibule grupy A według S. Thomas nie należą do rzadkości. Łącznie z obszarów kultury przeworskiej, wielbarskiej i zachodniobałtyjskiej pochodzi kilkanaście okazów tego typu, w tym niemal połowa przypada na kulturę przeworską⁵⁶. S. Thomas⁵⁷ datuje egzemplarze grupy A, zarówno z terenów *Barbaricum* jak i prowincji, na drugą połowę II w. i początki wieku III, co w przeworskiej periodyzacji relatywnej odpowiada fazie B₂/C₁.

Sekwencję odkrytych na cmentarzysku fibul kończą chronologicznie najmłodsze okazy, należące do grupy VI w podziale O. Almgrena. Reprezentują je dwa egzemplarze: pierwszy, zachowany szczątkowo, znaleziony luźno (tabl. II, 12) i drugi, w dobrym stanie (jedynie bez szpili), odkryty w popielnicowym grobie 101 (tabl. II, 13); oba wykonano z żelaza. Destrukt znaleziony luźno ma postać fragmentu taśmowatego kabłąka, który w miejscu przejścia w nóżkę (również częściowo zachowaną) jest okręcony cienkim drutem. Owinięcie to stanowi pozostałość połączenia (nie istniejącej) pochewki na szpilę z kabłąkiem, będące charakterystycznym elementem konstrukcyjnym zapinek z podwiniętą nóżką. Bliższe określenie typologiczne egzemplarza jest z oczywistych względów wykluczone, także o jego chronologii nie można nic więcej powiedzieć ponad to, iż przypada ona na okres późno-

⁵³ K. Exner, *Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission” 1941, t. 29, s. 35, 40.

⁵⁴ Thomas, *Die provinzialrömischen Scheibfibeln...*, s. 125.

⁵⁵ Wielowiejski, *Kontakty...*, s. 44 i n.

⁵⁶ Na obszarze kultury przeworskiej płytowate fibule grupy A według S. Thomas odkryto dotychczas w następujących miejscowościach: Kamieńczyk, woj. Ostrołęka, grób 63 (nie opublikowany materiał doc. dr hab. T. Dąbrowskiej); Obrowiec, woj. Opole, z osady („Z Otchłani Wieków” 1927, s. 47); Ołobok, woj. Kalisz, z osady (materiał nie opublikowany mgr. mgr. G. Teske i M. Olędzkiego); Witaszewice, woj. Płock, grób (?) (E. Kaszewska, *Kultura przeworska w Polsce środkowej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 1975, Ser. archeologiczna, t. 22, s. 234, tabl. X, 7); Zakrzew, woj. Kalisz, grób (?) (T. Malinowski, *Materiały do najdawniejszego osadnictwa okolic Turka*, „Z Otchłani Wieków”, R. 1953 (t. 22), s. 32); Zakrzów Kościelny, woj. Radom, grób (?) (Thomas, *Die provinzialrömischen Scheibfibeln...*, s. 174).

⁵⁷ Thomas, *Die provinzialrömischen Scheibfibeln...*, s. 128.

rzymski. Druga fibula grupy VI (tabl. II, 13) ma silnie wygięty kablak, wąską, podwiniętą nóżkę oraz kuszowatą konstrukcję sprężynki (wynika to z dolnego usytuowania cięciwy). Swoim kształtem zapinka przypomina najbardziej typ 162 w ujęciu O. Almgrena (A.162), z tą niewielką różnicą, iż posiada ona wyjątkowo krótką (czterozwojową) sprężynę. Formy kuszowate z podwiniętą nóżką mają rozległy, środkowoeuropejski zasięg, przy czym najliczniej występują na obszarach kultury wielbarskiej i czerniachowskiej, stąd niejednokrotnie określane są mianem „typu gockiego”⁵⁸. Na terytorium przeworskim liczebnie ustępują okazom jednoczęściowym z górną cięciwą, aczkolwiek ich frekwencja jest dość znaczna. Chronologia tych zapinek na terenach wielbarskich i czerniachowskich obejmuje cały późny okres rzymski, natomiast w kulturze przeworskiej są najczęściej spotykane we wczesnej fazie okresu późnorzymskiego, zwłaszcza w stadium C_{1a}⁵⁹.

Kończąc należy stwierdzić, że fibule jako datownik najbardziej precyzyjny, wyznaczają ramowe daty przebadanej nekropolii. W konsekwencji z powyższymi ustaleniami, stanowiłyby je: podfaza A₂/A₃ młodszego okresu przedrzymskiego jako dolna granica chronologiczna i faza C₁ późnego okresu rzymskiego jako górna (bez możliwości wnikania w jej bardziej szczegółowy podział wewnętrzny). Owe ustalenia znajdują odbicie także w świetle znalezisk innych kategorii, np. ceramiki, której najstarsze znaleziska charakteryzują się wylewami o ostro facetowanej krawędzi, najmłodsze zaś mają postać fragmentów pochodzących z okazów wykonanych techniką toczenia.

Instytut Spraw Międzynarodowych
Uniwersytetu Łódzkiego

Marek Olędzki

FIBULAS FROM THE CEMETERY OF THE PRZEWORSK CULTURE
IN WÓLKA DOMANIOWSKA NEAR RADOM

The fibulas found at the cemetery in Wólka Domaniowska make a large and highly diversified collection. It consists of 29 specimens (together with the ones preserved in fragments) belonging to 15 different types.

The fibulas type M according to J. Kostrzewski are the most numerous and the oldest in the set. 11 specimens of these fibulas were found in 10 graves (Tabl. 1-4, 6-12). As it

⁵⁸ Ch. Diaconu, *Über die Fibel mit umgeschlagenem Fuss in Dazien*, „Dacia” 1971, NS, t. 15, s. 251.

⁵⁹ K. Godłowski, *Kultura przeworska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, Wrocław 1981, t. 5, s. 96.

was revealed during the latest research by T. Dąbrowska, these forms should be dated back from the phase A₂/A₃ to A₃ of the Younger pre-Roman period.

The interesting fibula from the grave 57 (Tabl. I, 13) dates back to the transitory period from the Early pre-Roman to the Younger Roman period (the phase A₃/B₁). The fibula can be classified as the type 0 according to Kostrzewski and it probably comes from the Marcomanic Bohemia.

The fibula type A.67 (Tabl. I, 14) uncovered in the grave 106 presumably comes from the same territory as the above-mentioned one. This type, numerous appearing in the Roman Danubian provinces, are the basic determinant of the absolute chronology of the beginning of the Roman influences (phase B_{1a}) in the territory of the Central Europe *Barbaricum*.

The exemplar uncovered in the grave 12, and known as the type A.68 (Tabl. II, 1) is a form developed from the type A.67. However it should be recognized as a local product (the Przeworsk culture craft).

Two similar trumpet fibulas (the type I according to T. Liana) being a typical product of the Przeworsk culture workshops were found in the grave 22 (Tabl. II, 2) and 66 (Tabl. II, 3). They date back to the end of the phase B₁.

The fragment of the so called eye-shaped fibula (Tabl. II, 8) from the grave 54 is no earlier than from the subphase B_{1a}.

A large number of the fibulas (specimens) in the cemetery, such as the type: A.148 (Tabl. II, 9), A.38–39 (Tabl. II, 4–5) and the so called Leonów type (Tabl. II, 6) are representants of the fully-developed phase B₂.

The fibula deriving from the strongly profiled fibulas (Tabl. II, 4) found in the grave 40 is typologically younger. However its coexistence with the type A.38–39 which is precisely dated make us to accept the fact that it was contemporary with the latter.

The interesting bronze fibula, being a Roman provincial import, was found in the cemetery (Tabl. II, 11). It is classified as a plated, enamelled exemplar of the group A according to S. Thomas, which she dates from the end of the 2nd to the beginning of the 3rd century AD. The Polish territory got this type of fibulas from the South, i.e. from the Roman Danubian provinces but they provenance may indicate some further lands situated at the Lower Rhine. Many enamel workshops are proved to have existed there.

The exemplar type A.162 found in the rich cinerary grave 101 (Tabl. II, 13) is the youngest among the fibulas uncovered in the cemetery. The specimens of this type, i.e. having a cross-bow construction of their springs are well known from the Wielbark and the Černjachov cultures territory, as well as, from the Lower Elbe. On the other hand they are scarcely found on the Przeworsk culture terrain, and if so, their chronology is limited to the beginning of the Late Roman period (the phase C_{1a}).

Translated by P. Wesolek